

Tolkien a stvoření

Dobré ráno, bratři a sestry,

než začnu kázat, musím vás upozornit, že dnešní kázání bude možná trochu zvláštní. Budeme se sice samozřejmě zabývat biblickým textem, ale velkou inspirací pro dnešní kázání mi byla ještě jiná knížka, kterou jsem nedávno četl. Ta kniha mi připadala tak zajímavá, že jsem ji nemohl nějak nevyužít v dnešním kázání. Knižka se jmenuje Sloužím tajnému ohni, napsal ji Pavel Hošek, možná si ho pamatujete, byl u nás ve sboru před pár lety. Pavel Hošek se dlouhodobě odborně věnuje literární tvorbě C. S. Lewise, autora Letopisů Narnie, ale také Lewisova staršího přítele J. R. R. Tolkiena, kterého možná znát jako autora slavné trilogie Pána prstenů. A právě tomu druhému autorovi se věnuje zmiňovaná knížka Sloužím tajnému ohni.

Chápu, že ne všichni se mnou nejspíš sdílíte náklonnost k tomuhle britskému spisovateli, Pán prstenů vám možná neříká o mnoho víc, než jakákoliv jiná fantasy literatura, možná jsme maximálně viděli filmovou adaptaci, někdo ani to ne. Doufám, že ty z vás, kteří nejste skalními fanoušky Pána prstenů a Tolkienovy Středozemě, neodradím, a že si přesto poslechnete, co zajímavého jsem se o tomhle autorovi a jeho literárním světě dočetl a jak nám možná může pomoci uvidět známý biblický text novými očima.

Existuje mnoho lidí po celém světě, koho tento zvláště kouzelný svět Tolkienovy Středozemě vtáhl a do jisté míry formoval jejich zbytek života. Čtenáři po celém světě se ke knihám Pána prstenů a Hobita opakovaně vracejí a i když už přesně vědí, jak příběh bude pokračovat, znovu a znovu se chtějí vydat do světa, který je tak jiný od toho našeho a přitom se tak zásadně podobá krásnému Božímu stvoření, kterého jsme součástí.

Jako text ke dnešnímu kázání jsem vybral první kapitolu Genesis, příběh o stvoření světa. Pro pochopení Tolkienova díla je potřeba říct, že byl hluboce věřící křesťan a jedním z nejdůležitějších vlivů na jeho tvorbu, kromě lásky k jazyku a příběhům, byla právě křesťanská víra. Svým povoláním ale nebyl spisovatel. Ve své odborné práci se věnoval filologii, tedy zkoumal jazyky, jejich fungování, vývoj, ale také a především zásadní funkci jazyka jako prostředku vyprávění. Tolkien miloval příběhy a ze všeho nejvíce příběhy starobylé, mýty a legendy různých národů.

A tak se dá říct, že příběh o Stvoření měl Tolkien rád a silně ovlivnil jeho pohled na svět a tím i jeho literární tvorbu. Chtěl bych se tedy pokusit ukázat tenhle nám všem dobře známý text v novém světle, světle Tolkienova díla a pohledu na svět.

Gn 1 - přečíst

Už jsem zmiňoval Tolkienovu lásku k jazyku a k příběhům. Podle něj jazyky závisí na příbězích, které jsou v těchto jazycích vyprávěny. Jazyk nějakého národa by nebyl stejný,

kdyby se v tomto jazyce netradovaly staré národní legendy a příběhy spjaté s tímto národem. A stejně tak tyto příběhy by nemohli být stejné, kdyby nebyly spjaty s jazykem tohoto národa.

A tak ne náhodou se Tolkien velmi zajímal o ty nejstarší příběhy, mýty různých národů. Jsou to totiž právě staré mýty a legendy dávnověků, které jaksi vypovídají hlouběji a skutečněji o těch nejzávažnějších otázkách lidského života - Kdo jsme? Kde jsme se tady vzali? Jaký je svět kolem nás? Máme tady nějaký zvláštní účel?

A takovým zásadním příběhem jistě je také biblický příběh o stvoření světa. Naše moderní oči, vytrénované vědeckým myšlením dnešní doby, jsou zvyklé číst příběhy o Stvoření a další v podstatě mýtické texty Starého zákona, jako učebnici a historická fakta. To nás vede k hádkám s jinými vědecky založenými teoriemi, které těmto výpovědím neodpovídají.

Tolkien by ale jistě namítl, že snaha číst tyto texty vědecky a exaktně vede k jejich nesmírnému ochuzení. Tyto příběhy totiž nevznikly za účelem nějak exaktně popsat svět kolem nás. Vycházejí na prvním místě ze snahy odpovědět na ty základní otázky vztahu člověka k přírodě, ke stvoření, k Bohu. Vycházejí z úžasu a bázně, kterou krása a velkolepost stvoření v lidech vyvolává.

Tolkien také věřil, že starodávné příběhy jako jsou ty biblické, mají schopnost vtáhnout čtenáře natolik, že nezůstane nedotčený - i on si začíná klást podobné otázky a uvědomuje si, že je vlastně součástí jednoho velkého vyprávění, které se táhne napříč dějinami. A to je hluboce křesťanská myšlenka, vždyť centrem křesťanské víry je právě příběh - radostná zvěst evangelia, vyprávění o Bohu, který se stal člověkem - a křesťanství je vlastně pozvání stát se součástí tohoto příběhu, vstoupit do něj a nechat se jím proměňovat.

Myslím, že Tolkien musel být obzvlášť fascinován příběhem z první kapitoly Genesis, kde Hospodin tvoří slovem. Bůh řekl... a bylo... Bůh tvoří svět tím, že jej vysloví. Co Bůh vyřkne, to se stává skutečností. Jak jsem už zmiňoval, Tolkien miloval jazyk a slova. Všiml si, že slova a jazyky mají každý svojí specifickou melodii. Právě tahle myšlenka ho vedla k pochopení jazyka jako jisté formy hudby. Slova mají svůj rytmus, melodii a řeč je pro Tolkiena hudba slov, jazyk je pro něj kolosální hudební skladba.

Je tedy pozoruhodné, že Hospodin tedy tvoří svět tím, že jej vyslovuje, vypráví příběh světa, zpívá jeho píseň a tím ho uskutečňuje. Právě proto je stvoření tak krásné. Právě proto zůstává člověk hledět v úžasu, když se ocitne uprostřed nedotknuté přírody - stejně jako když slyší krásnou hudební skladbu, nebo čte dobré literární dílo. Prostě krása stvoření a krása uměleckých děl jsou podle Tolkiena neodmyslitelně provázané.

“31 řekl Bůh: „Bud' světlo!“ A bylo světlo.”

První, co Hospodin tvoří, je světlo. Symbolika světla a tmy se prolíná napříč Tolkienovým světem. Platí v něm jakési pravidlo, že čím je něco dále od světla, tím je to zkaženější, naopak čím blíže ke světlu, tím je to vznešenější a krásnější. Hlavní dějová linie Pána prstenů například sleduje boj lidstva proti Temnému pánovi Sauronovi, který vládne zemi Mordor, kde slunce v podstatě nevychází. Skřeti a jiní zlí tvorové nemůžou ani vystát světlo a utíkají před ním. A na druhé straně elfové jsou světlu blízko, proto z nich Nebeské světlo jakoby vyzařuje a také naplňuje jejich výtvoř a umělecká díla. A nakonec i čaroděj Gandalf mluví o tom, že slouží tajnému ohni, který mimochodem dal název Hoškově knize. Tento tajný oheň, v jehož službách je i moudrý a mocný Gandalf, nápadně připomíná Ducha svatého. Je to jakýsi božský princip, který je přítomný ve všem, co je na světě dobré a krásné.

Je jisté, že inspiraci k této symbolice nacházel Tolkien v Písmu. Jan ve svém evangeliu mluví o světle, které září ve tmě a tma je nepohltila. A stejně tak v první kapitole Genesis čteme, že před stvořením světla byla země *“pustá a prázdná a nad propastnou tůň byla tma.”* A do této pustoty, prázdnoty a tmy tvoří Hospodin světlo.

A tak bychom sice mohli vyložit první den stvoření jakou stvoření dne a noci, možná vědeckěji jako uvedení zeměkoule do rotujícího pohybu, který způsobuje střídání dne a noci. Nicméně bychom příběh ochudili o mnohem důležitější význam. Hospodin první den stvořil světlo, prozářil zprvu temný a záhadný svět svým světlem. A tak i naše temné světy můžou být prosvíceny, a i nám může zazářit světlo, které tma nemůže pohltit.

“26 Bůh stvořil člověka, aby byl jeho obrazem, stvořil ho, aby byl obrazem Božím, jako muže a ženu je stvořil.”

Bůh tvoří člověka ke svému obrazu. Tolkien tuto skutečnost chápal tak, že člověk jako tvor nadaný řečí, schopností zpěvu a citlivý ke kráse stvoření je také schopen tvořit další nové příběhy a nové světy.

Tolkien se dokonce o uměleckých dílech domníval, že jsou součástí vykoupené reality věčného života. V jedné své povídce dokonce jedna postava celý život maluje jeden obraz (jako Tolkien celý život tvořil Středozemi) a po smrti s radostí zjistí, že krajina jeho obrazu tvoří jeden z regionů ráje a tak po ní může vodit své přátele a známé a ukazovat jim jeho krásy. Myslím, že i Tolkien věřil, že jednou bude moci své přátele provádět po Středozemi, ukázat jim malebný Kraj, nebo honosný Minas Tirith. Tak nezbyvá než doufat, že se nemýlil a jednou se tam také budeme moci podívat.

Myslím, že se ale nemusíme omezovat pouze na umělecké výtvoř. Také ostatní výtvoř lidských rukou, výsledky lidské práce, nesou do jisté míry otisk dobrého božího stvoření.

Člověk jako dobrý boží obraz, ač narušený hříchem, má schopnost tvořit dobré věci, jejichž hodnota je jaksí ne z tohoto světa.

“³¹Bůh viděl, že všechno, co učinil, je velmi dobré.”

Bůh tedy tvoří svět tím, že jej vyslovuje, vypráví krásný příběh, zpívá krásnou píseň Stvoření. A právě krása stvoření je něco, co také prostupuje celým Tolkienovým dílem. Vyprávění o Středozemi čtenáře přivádí do světa, který je jaksí ještě nedotknutý lidskou snahou podmanit si přírodu. Člověku, který je unavený z městského života a výtěžků průmyslu, se v Tolkienově díle nabízí možnost uniknout do míst, kde hobiti žijí klidným venkovským životem, do míst, kde zisk a moc nejsou tím, co postavy motivuje k činům, kde nevládne ideologie neustálého růstu a rozvoje. Právě proto se čtenáři tak rádi vrací, odpočnout si od dnešní doby.

Můžeme ale namítnout, zda nejde o obyčejný únik od reality a snahu zapomenout na problémy světa kolem nás. Mohlo by se zdát, že je to pěkný romantický svět - jakýsi Ráj, chcete-li - ale na přemýšlení o takovém světě v běžném životě není čas. Troufám si říct, že je to ale naopak? Nemáme snad možnost při čtení o Tolkienově Středozemi utéct nikoli od reality, k realitě blíže? Nenabízí se nám snad možnost zahlédnout svět takový, jaký ve skutečnosti je, tedy krásný a obdivuhodný, bez všeho lidského balastu, který na něj nabalujeme?

Je pozoruhodné, jak aktuální ekologický tón má Tolkienovo pochopení přírody. Tolkien nesl velmi špatně drancování přírody rychle se rozvíjícím průmyslem, ale také první světovou válkou, které se účastnil. Ne omylem v Pánovi prstenů těžkým průmyslem a zbrojením drancuje přírodu zlý čarodějem Saruman a jeho armádou skřetů. Tolkien byl skutečně vždy proti jakémukoli vykořisťování stvoření v lidských prospěch.

Příroda je podle něj naprosto nezávislá na člověku. Není tady od toho, aby sloužila lidským cílům. A už vůbec člověku nepatří. Pro Tolkiena je toto nevlastnění přírody důležitou podmínkou pro odhalení její plné krásy. Teprve když přestaneme přistupovat k přírodě majetnický, můžeme zahlédnout krásu Božího stvoření.

Když Hospodin člověka vybízí, aby nad stvořením panoval, nemá věřit na mysl drancování a vykořisťování, ale péči a ochranu dobrého. Není to pravomoc dělat si s přírodou, co cheme, ale úkol starat se o přírodu, jak nejlépe dovedeme.

A věřím že stejně tak při čtení příběhu o stvoření můžeme vidět daleko více než jen recept, podle kterého Bůh svět stvořil. Nemáme si odnést pouhou znalost toho, jak to všechno udělal. Daleko důležitější je nechat si tímto příběhem otevřít oči, abychom znovu dokázali vnímat krásu světa kolem nás. Postavit se před stvoření a žasnout nad jeho krásou a nad dobrotou jeho tvůrce. Amen.